वार्त्तिकपाठ ।

व्याकरण

———ooo———

जिसे उज्ज्वलता से बाबूगनेश प्रसाद
और मुनशी हरिबंस लाल की
सम्मति से गोपीनाथ पाठक
ने शोधि के बनारस
लाइट छापेखाने
में छापा

सं० १९२७ ॥

श्रीगणेशायनमः अन्तरम्बहिर्योगो
पसम्ब्यानयोः अपुरीतिवक्तव्यम् वा
प्रकरणेतीयस्यङि·त्सुउपसंख्यानम्
नपदान्तद्विर्वचनवरेय क्लिलुगु
पधात्वचङ·परनिर्ह्रासकुत्वे स्वरू
पंशाब्दस्य शब्दसञ्ज्ञा सन्त
द्विशेषाणाम्व्यपेक्षाद्यर्थम् पित्यः
र्थोपवचनस्यस्वाद्यर्थम् जित्यर्थाव
चनस्यराजाद्यर्थम् सित्तद्विशेषाणां
चतस्यचमत्स्याद्यर्थम् येनविधिस्त
दन्तस्य समासप्रत्ययविधौप्रतिषेधः
उगिद्वर्णग्रहणवर्जम् यस्मिन्विधिः
स्तदादावल्ग्रहणे वृद्धिर्यस्याचामा

दिस्तदृद्धम् वानामधेयस्याव्रद्धसंज्ञा
वक्तव्या गोत्रात्सादसमस्तवस्त्रत्यये
भवतीतिवक्तव्यम् जिह्वान्तवर्जम् ग्रा
गुदीचौविकूजतेहंसक्षीरोदकंयथा
विदुर्नांशासंसिध्यर्थम् पानुपाराशरी
सुतप्रथमाध्याये त्र्यमङ्गलाचरणः ॥ गाङ्कु
टादिभ्योऽणिन्डित् व्यवेःकुटादिचेत्
मनसीतिवक्तव्यम् इन्धिभवति=
भ्यांच श्रंथिग्रंथिदंभिष्वंञ्जीनामि
तिवक्तव्यम् इकोझल् इकः किल्म
माभूद्दीर्घोत् लाभुनेभवेत् स्याच्चो
रिच्च इच्चकस्यतकरेत्वदीर्घोमाभूद
तेपिभसः अनन्तत्वेप्लुतेमाभूत्पुन

श्वविषयेस्मृतः नक्कासेट् नसेङितिक्ङ
नोकिन्तन्निष्ठायामवधारणात् त्ता
पकान्तपरोक्षायांसनिइ= ग्रहणं
विदुः इत्लङ्कि:त्सन्नियोगेनरूपेणमु
ल्यंसुधीवति वस्त्वर्थविदतिशाविगृ
हीतिःप्रयोजनम् गोस्त्रियोरुपसर्ज
नस्य ईयसोर्बहुव्रीहेःप्रतिषेधोवक्त
व्यः लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने हरीत
क्यादिषुव्यन्नि खलतितिकादिषु
वचने विशेषणानाञ्चाजातेः मनुष्य
लु पिप्रतिषेधोवक्तव्यः अस्मदोद्
योश्च सविशेषणस्यप्रतिषेधोवक्त
व्यः पुष्यादिगुरावेकेषाम् त्यदादी

निसर्वैर्नित्यम् त्यदादीनाम्मिथःसहो
क्तौ यत्परंतच्छिष्यतइतिवक्तव्यम्
ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषूस्त्री अनेक
पाकेष्विति वक्तव्यम् प्रथमाध्याये॰
द्वितीय चरणः॥ नगतिहिंसार्थेभ्यः
गत्यर्थानांप्रतिषेधेहसादीनामुपसं
ख्यानम् हरतेरप्रतिषेधः आङोदो
नास्यविहरणे आस्यविहरणसमा
नक्रियात्प्रतिषेधोवक्तव्यः स्वाङ्ग॰
कर्मकाच्चेतिवक्तव्यम् क्रीडोऽनुस
म्परिभ्यश्चसमोवकूज नइतिवक्तव्य
म् आगमेःक्षमायामितिवक्तव्यम्
शिक्षेर्जिज्ञासायाम् आशिषि नाथः

हरतेर्गतिताच्छील्ये किरतेर्हर्षजी
विकाकुलायकरणेष्विति वक्तव्यम्
आङि नुप्रच्छ्योरुपसंख्यानम् वायड
तालम्वनइतिवक्तव्यम् समवप्रवि
भ्यःस्थः आङःस्थःप्रतिज्ञानइतिवक्त
व्यम् उदोऽनूर्द्ध्वकर्मणि उदर्दुहायाः
मितिवक्तव्यम् उपान्मन्त्रकरणे
उपाद्देवपूजासङ्गतिकरणमन्त्रीक
रणपथिष्विति वक्तव्यं वालिप्सायाः
मितिवक्तव्यम् उद्विभ्यांतपःस्वाङ्ग
कर्मकाच्चेतिवक्तव्यम् आङोऽयम
हनःस्वाङ्गकर्मकाच्चेतिवक्तव्यम् स
मोगम्यृच्छिभ्याम्प्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रु

विदि भ्यः दृशेश्चेतिवक्तव्यम् निसमु
पविभ्योह्वः उपसर्गाद्स्यत्यूह्योर्वाव
चनम् आङ उद्गमने ज्योतिरुद्गमन
इतिवक्तव्यम् प्रोपाभ्यांयुजेरयज्ञपा
त्रेषु स्वराद्यन्तोपसृष्टादितिवक्तव्यम्
निगरणचलनार्थेभ्यश्च अदेःप्रतिषे
धः नपादम्याङ्यमाङ्यसपरिहासह
रुचिनृतिवदवसः पादिषुधेटउपः
संख्यानम् प्रथमाध्यायेतृतीयचरणः
॥ यन्निभम् नभोङ्गिरोमनुषा न्वत्वसु
पसंख्यानम्वृषणवस्वश्वयोः ध्रुव
मपायेऽपादानम्जुगुप्साविरामप्रमा
दार्थानामुपसंख्यानम् कर्मणायम

भिप्रैतिसमम्प्रदानम् कर्मणः संप्रदा
नसंज्ञा वक्तव्या सम्प्रदानस्य कर्मसं
ज्ञा उपान्वध्याङ् वसः वसेरस्यार्थ
स्य प्रतिषेधः गतिबुद्धिप्रत्यवसाना
र्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्तासः
णौ गत्यर्थनिवह्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः
वहतेरणिजन्तकर्तृकस्येति वक्तव्यम्
आदिखाद्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः हृक्रो
रन्यतरस्याम् अभिवादिदृशोरात्मने
पदे उपसंख्यानम् उपसर्गाः क्रिया
योगे मरुच्छब्दस्योपसंख्यानम् अ
च्छस्योपसंख्यानम् गतिश्च कारिका
शब्दस्योपसंख्यानम् पुनश्चसौ च्छं

दसीतिवक्तव्यम् अन्तरपरिग्रहे अ
न्तःशब्दस्याङ्कि विधिणत्वेषूपसंख्यान
म् इतिप्रथमाध्यायेचतुर्थेःचरणः॥ ॥
सुवामन्त्रितेपराङ्गवत्स्वरे सुबन्तसप
राङ्गकट्वेसमानाधिकरणस्योपसं
ख्यानम् तरत्वात् अव्ययानाम्प्रतिषे
धः द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्त
प्राप्तापन्नैः श्रितादिषुगम्यादीनामुप
संख्यानम् पूर्वसदृशसमोनार्थक
लहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः पूर्वादिष्व
वरस्योपसंख्यानम् चतुर्थीतदर्थार्थ
बलीहितसुखरक्षितैः अर्थेननित्यस
मासःसर्वलिङ्गताचेतिवक्तव्यम् पं

चमी भयेन भयभीतभीतिभी भीरितिव
क्तव्यम् स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्ते
न शतसहस्रौपरेणेतिवक्तव्यम् क्तेः
ननञ्विशिष्टेनानञ् समानाधिकर
णाधिकरणे शाकपार्थिवादीनामुप
सख्यानम् उत्तरपदलोपश्च चतुष्पा
द्गर्भिण्या चतुष्पाज्जातिरितिवक्त
व्यम् द्वितीयाध्यायेप्रथमश्चरणः ॥ ॥
ईषदकृता ईषद्गुणवचनेनेतिवाच्यम्
षष्ठीकृद्योगलक्षणेसमस्यत इतिव
क्तव्यम् याजकादिभिश्च तस्थैश्चगुः
णेश्चषष्ठीसमस्यतइतिवक्तव्यम् गु
णान्तरेणतरलोपश्चेतिवक्तव्यम् ननि

पूरणे प्रतिपद्विधानाषष्ठीनसमस्य
तइतिवक्तव्यम् कुगति प्रादयः कर्म
प्रवचनीयानाम्प्रतिषेधो वक्तव्यः
अनेकमन्यपदार्थे समुदायविका
रषष्ठ्याश्च बहुव्रीनरुत्तरपदलोप
श्चेतिवक्तव्यम् प्राधिभ्याधातुजस्य
बहुव्रीहिर्वक्तव्यो वाचोत्तरपदलो
पश्च नञास्त्यर्थोनाम्वाच्यो वाच्योत्त
रपदलोपश्च सुबधिकारेऽस्तिक्षीरा
दिवचनम् अजाद्यदन्तम् द्वंद्वेऽजा
द्यदन्तन्नविप्रतिषेधेन अल्पाच्तर
म् ऋतुनक्षत्राणामानुपूर्वेण क्षरा
णाम्पूर्वनिपातोवक्तव्यः लघ्वक्षरम्पू

र्वेनिपतति अभ्यर्हितञ्च वर्णानामा
नुपूर्व्येण भ्रातुश्च ज्यायसः संख्याया
अल्पीयस्याः सप्तमीविशेषणे बहुव्री
हौ सर्वनामसंख्ययोरुपसंख्यानम्
वाप्रियस्य सप्तम्याः पूर्वनिपातेगड्वा
दिभ्यः परवचनम् निष्ठा जातिकाल
सुखादिभ्यः परवचनम् प्रहरणार्थे
भ्यः परेनिष्ठासप्तम्यौ द्वितीयाध्याये
द्वितीयश्चरणः॥ ॥ अनभिहिते तिङ्
कृत्तद्धितसमासैः परिगणनंकर्त्तव्य
म् कर्मणिद्वितीया उभसर्वतसोः का
र्य्याधिगुपर्यादिषुत्रिषुद्वितीयाम्रेडि
तान्तेषुततोऽन्यत्रापिदृश्यते अभि

तः परितः समयानि कषाहा ञंतेप्रति
योगेष्वपिदृश्यते गत्यर्थकर्मणिद्विती
याचतुर्थ्यौचेष्टायामनध्वनि ञध्वन्यर्थ
ग्रहणम् ञास्थितप्रतिषेधोवक्तव्यः
चतुर्थीसम्प्रदाने चतुर्थीविधानेतादर्
थ्यैउपसंख्यानम् क्लृपिसम्पद्यमानेच
तुर्थीवक्तव्यास्वाहासधाञलंचषड्योगाञ्च
ञलमितिपर्याप्त्यर्थस्यग्रहणम् मन्य
कर्मण्यनादरेविभाषाप्राणिषु यदेतत्प्रा
णिष्विति तन्नावादिष्वितिवक्तव्यम्
प्राणिषुउभयम् कर्तृकरणेतृतीया तृ
तीयाविधानेप्रकृत्यादिभ्या उपसंख्या
नम् सर्वनाम्नस्तृतीयाच निमित्तका

रणहेतुषुसर्वासाम्प्रायदर्शनम् अपा
दानेपञ्चमी पञ्चमीविधानेऽल्यब्लो
पेकर्मण्युपसंख्यानम् अधिकरणेवो
पसंख्यानम् प्रश्नाख्यानयोश्चपञ्च
मीवक्तव्या यतश्चाध्वकालनिर्माणम्
तत्रपञ्चमीवक्तव्या तद्युक्तात्कालेप
ञ्चमीवक्तव्या अध्वनःप्रथमासप्तमी
वक्तव्या सप्तम्यधिकरणेच सप्तमी
विधानेक्तस्येन्विषयस्यकर्मण्युपसंख्या
नम् साध्वसाधुप्रयोगेचसप्तमीवक्त
व्या कारकार्हाणाञ्चकर्तृत्वे सप्त
मीवक्तव्या अकारकार्हाणाञ्चकार
कत्वेसप्तमीवक्तव्यम् रुजार्थानाम्भा

ववचनानामज्वरेः अज्वरिसन्ताप्योरि
तिवक्तव्यम् चतुर्थ्यर्थेबहुलंछन्दसि ह
विषःप्रस्थितस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः ष
ष्ठ्यर्थेचतुर्थीवक्तव्या उभयप्राप्तौकर्म
णि अककारयोःप्रयोगेतिवक्तव्यम् शे
षविभाषा केचिद्विशेषेणविभाषामि
च्छंति क्तस्यचवर्तमाने नपुंसकेभाव
उपसंख्यानम् अधिकरणवाचिनश्च
द्विकर्मकाणाम्प्रयोगेकर्तरिकृदितिद्व
योरपिषष्ठीद्वितीयाच अन्येकप्रधान
कर्मण्याहुः नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थत
नाम् नकप्रतिषेधेकर्मभाषायामप्र
तिषेधः अव्ययप्रतिषेधेतोसुन्कसुनो

रप्रतिषेधः कृत्यानांकर्तरिवा उभयः
प्राप्तौकृत्येषष्ठ्याःप्रतिषेधोवक्तव्यः
द्वितीयाध्यायेतृतीयश्चरणः॥ ॥ अनुवा
देचरणानाम् श्वेषोरग्रतन्यावेतिवक्त
व्यम् विशिष्टलिङ्गोनदीदेशोऽग्रामाः
अग्रामइत्यत्रनगराणाम्प्रतिषेधोवक्त
व्यः सनपुंसकम् अकान्तोत्तरपदोद्वि
गुस्त्रियामिष्यते वाचन्तः अनो नलो
पश्चवाच्यः वास्त्रियाम् द्विगुस्त्रियाञ्च
पात्रादिभ्यःप्रतिषेधः अव्ययीभावश्च
पुण्यसुदिनाभ्यामह्नःपथः संख्याव्यादेः
क्रियाविशेषणानाञ्च परवल्लिङ्गं द्वं
द्वतत्पुरुषयोः द्विगुप्राप्तापन्नालं द्वे

गतिसमासेषुप्रतिषेधोवक्तव्यःराज्ञा
न्हाहाःपुंसि अनुवादादयःपुंसीतिव
क्तव्यम् इणोगालुङि इण्वदिक इति
वक्तव्यम् चक्षिङःख्याञ् वर्जनेप्रति
षेधोवक्तव्यः असनयोश्चप्रतिषे
धोवक्तव्यः बहुलंसंज्ञाच्छन्दसोरितिव
क्तव्यम् अजेर्व्यघञपोः घञपाःप्रति
षेधेक्यप उपसंख्यानम् वलादावा
र्द्धघ वष्यत जञोश्च यजादीना
मेकद्वयोर्वातत्पुरुषे षष्ठ्याउपसंख्यान
म् तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् सप्तम्या
आहिनदीसमाससंख्यायेभ्योनित्यमि
तिवक्तव्यम् इतिद्वितीयाध्यायेतुरीयः

गुप्तिज्किद्भ्यः सन् निन्दाक्षमाव्याधि
प्रतीकारेषु सन्निष्यते धातोः कर्मणः स
मानकर्तृकादिच्छायां वा आशङ्कायां
मुपसंख्यानम् इच्छासन्नन्तात्प्रति
षेधः सुप आत्मनः क्यच् मान्ताव्यय
प्रतिषेधः छन्दसि परेच्छायामिति व
क्तव्यम् काम्यच्च उपमानादाचारे अ
धिकरणाच्चेति वक्तव्यम् कर्तुः क्यङ्
सलोपश्च आचारे वगल्भ क्लीब होडे-
भ्यः क्विप् वा कष्टाय क्रमणे सत्रकष्टक
क्षकृच्छ्रगहनेभ्यः पापचिकीर्षाया
म् कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः
हनुचलन इति वक्तव्यम् तपसः पर

सेपट्टत्व वाष्पोष्मभ्यामुद्वने केऽ
नर् च्चेतिवक्तव्यम् शब्दवैरकलहा
भ्रकण्वमेघेभ्यः करणे सुदिनदुर्दि
ननीहारेभ्यश्च अटाट्टाशीकाकोटा
सोषपोटाप्रष्टाग्रहणंकर्त्तव्यम् नमो
वरिवश्चित्रङःक्यच् नमसः पूजा
याम् वरिवसःपरिचर्य्यायाम् चित्रङ
आश्चर्य्ये पुच्छभाण्डचीवराणि ङ्
पुच्छादुद्सनेपर्य्यसनेवा चीवरा
द्दर्जनेपरिधानेवा भाण्डात्समावप
ने मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्र
हलकलकृततूस्ते भ्योणिच् व्रता
द्भोजने तन्निवृत्तौवा वस्त्रात्समाच्छा

द्ने धातोरेकाचो हलादेः क्रियासम
भिहारे यङ् सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशू
र्णोतीनामुपसंख्यानम् सत्यापपाश
रूपवीणा अर्थभेदे सत्यानामपुग्व
क्तव्यः पाशाद्विमोचनः वीणायाप्रदा
ने हेतुमतिच तत्करो   तितदाचष्टे
इत्युपसंख्यानम् आख्यानात्कृतस्त
दाचष्टेणिच् कृल्लुक् प्रकृतिवच्चका
रकम् आह्लोपश्च कालात्यन्तसंयोगे
मर्यादायाञ्चित्रीकरणेऽपि नक्षत्रे
योगे   कास्प्रत्ययादाममन्त्रेलिटिका
स्यनेकाच इतिवक्तव्यम् चुलुम्पाद्य
र्थम् इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ऊर्णो

तेः प्रतिषेधः च्लेः सिच स्पृशमृश कृषतृ
पदृपां सिज्वा णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ्
कमेरिङ्होपसंख्यानम् सर्तिशास्त्यर्तिभ्य
श्च यङ्लुगन्तेभ्यः सर्त्यादिभ्यो ङिष्ये
ति सार्वधातुके यक् यग्विधानेकर्मक
र्तर्युपसंख्यानम् विप्रतिषेधाद्दृशावो
बलीयस्त्वम् लिङ्याशिष्यङ् स्थागाग
मिववविविदिशाकिरुहिभ्यः प्रयोजनम्
दृशेरङ् वक्तव्यः नदुहस्नुनमां यक्
चिणौ प्रतिषेधे णिश्रन्थिग्रन्थिब्रूञामा
त्मनेपदाकर्मकाणामुपसंख्यानम् त
व्यत्तव्यानीयरः वसेस्तव्यत्कर्तरि णिच्च
केलिमर उपसंख्यानम् अचो यत्

शक्तिशासिवनिपतीनामुपसंख्यानम्
हनोवायद्वयश्च गदमदचरयमश्चानु
पसर्गे चरेराङि चागुरौ अर्य्येस्वामिवै
श्ययोः स्वामिन्यन्तोदात्तत्वंवक्तव्यम्
एतिस्तुशास्वृदृजुषःक्यप् वृग्रहणे
वृञो ग्रहणमिष्यते शसिदुहिगुहिभ्यो
वेतिवक्तव्यम् आङ्पूर्वोय्यजेः संज्ञा
यामुपसंख्यानम् ऋदुपधाच्चाकॢपचृ
तेः पाणौसृजेर्ण्यद्वक्तव्यः समजनिषध
पूर्वेघञ्ञ्ञोसंज्ञायाम् सम्पूर्वोहिभा
षा राजसूयसूर्य्यगुपराटे केत्वश्चसं
ज्ञायाम् छन्दसिनिष्टर्क्ये अपचार्य्यष्ट
ङितिहिरण्यमितिवक्तव्यम् व्यासुसु

वपिचकारादमेश्चनान्दिग्रहिनन्दिवा
सिमदिदूषिसाधिबहिंशोविरोचिभ्यो
ण्यन्तेभ्यःसंज्ञायाम् ग्रहिपाद्यचाहव्र
जवददसाम्प्रतिषिद्धानाम् अवामवि
न्नवल्कर्तकाणाम् विषयोदेशे अभि-
भावोभूतेषाघ्राध्माधेट्दृशःशः सञ्ज्ञा
याम्प्रतिषेधः अनुपसर्गाल्लिम्प नौलि
म्पेरितिवक्तव्यम् गवादिषुविंदेःसंज्ञा
याम् ज्वलितिकसन्तेभ्योणः तनोतेर्ण
उपसंख्यानम् विभाषाग्रहः जलचरे
नित्यम् ज्योतिषिनेष्यते भवतेश्चेतिव
क्तव्यम् शिल्पिनिष्वुन् नृतिखनिरंजि
भ्यः परिगणनम्प्रुसल्वः समभिहारेवु

न साधुकारिणि वुन्विधानम् इतिलनी
याध्यायेप्रथमश्चरणः॥१॥ कर्मण्यण् शा
लिकाभिभिक्षाचरिभ्योणइति वक्तव्य
म् ईक्षिक्षमिभ्याञ्चेतिर्वक्तव्यम् आतो
ऽनुपसर्गेकः सर्वत्रप्रसारिभ्योडोवक्त
व्यः तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः आ
लस्यसुखापहरणयोरिति वक्तव्यम्
कप्रकरेमूलविभूजादिभ्य उपसंख्यानम्
गापोष्टक् सुरासिध्वोः पिबतेरितिवक्त
व्यम् हरतेरनुद्यमनेच अचप्रकरणे
शक्तिलाङ्गललाङ्कुशयष्टितोमरघटघ
टीधनुःषु ग्रहेरुपसंख्यानम् सूत्रेऽ
वधार्येर्थेस्तवकरणयोरभिजयोः ह

स्तिसूचकयोरितिवक्तव्यम् शमिधा
तोःसञ्ज्ञायाम् शमिसञ्ज्ञायामितिसिद्धे
धातुग्रहणं कृञोहेत्वादिषुप्रतिषेधा
र्थम् अधिकरणेशेतेः पार्श्वादिषुउप
संख्यानम् दिग्धसहपूर्वाच्चउत्तानादिषु
कर्तृषु गिरौडः छन्दसि दिवाविभानि
शाप्रकिंयत्तद्बहुषुकृञोविधानम् स्त
म्बशकृतोरिन् व्रीहिवत्सयोरितिवक्त
व्यम् एतेखश खशप्रकरणेवा तशुनि
तिलशर्द्धेष्वजधेटतुदजहातिभ्यःउप
संख्यानम् नाडीमुष्ट्योश्च चकारात्सुत
घटिधाइयोपि उग्रम्पश्येरम्मदपाणि
न्धमाश्च खचप्रकरणेगमेःसुप्युप

संख्यानम् विहायसो विहच् ख च ङित्
क्तव्यः ङच विहायसो विहादेशो वक्त
व्यः पूः सर्वयोर्दारिसहोभगेचदारेरितिव
क्तव्यम् मेघर्तिभयेषु कृञः उपपदाव
धौभयाच्च ग्रहणेतदन्तविधिम्प्रयो
जयन्ति क्षेमप्रियमद्रेण् वचेतिवक्तव्यम्
णग्रहणहत्वादिषु याटप्रतिषेधार्थः
अन्ता त्यन्ताध्वदूरपारकरणे अन्य
त्रापिदृश्यते आशिषिहनः दारावाह
नोणन्तस्यचटःसञ्ज्ञायाम् चारौवा
कर्मणिसमिच पाणिघ
ताडघौशिल्पिनि राजाघउपसंख्यानम्
त्यदादिषुसमानयोश्चेतिवक्तव्यम्

दशेःक्यश्श्ववक्तव्यः मन्त्रेश्वेतवहो
क्थ श्वेतवहादीनामुत्तरपदस्येतिवक्त
व्यम् सुप्युजातौसाधुकारिणिच उप्स
निभ्यामाङि·सर्वेरुपसंख्यानम् कर्मणि
हनः कुत्सितग्रहणम् निष्ठाश्रादिक
र्मणिनिष्ठावक्तव्या लङ्घसेर्लुङि· रा
त्रिविशेषेजागरणसन्ततौ अनद्यतने
लङ्परोक्षेच लोकविज्ञाने प्रयोक्तुर्द
र्शनविषयेलङ्वक्तव्यः परोक्षेलिट्
अत्यन्तापन्हवेलिट्वक्तव्यः लटःश
तृःशानः माङ्याक्रोशे पूङ्यजोःशान
न् द्विषःशतुर्वावचनम् तन् तन्वि=
धौऋत्विग्धुवाद्युपसर्गेस्यानपतेः श्रु

कच। त्विषेर्देवतायांसकारश्चोपधा
याश्चानिटत्वञ्च क्षुदेश्वयुक्ते छन्द
सितञ्च भुवश्च भ्राजिष्णुः ग्लाजिस्थ
श्चग्स्नु दृशेश्छन्दस्युपसंख्यानम्॥
स्पृहिगृहिभ्यातुच् प्रत्ययेशीङ्ग्रह
णंकर्तव्यम् विदिभिदिच्छिदेः कुर
च् भिदिच्छिदोः कर्मकर्तरिप्रत्ययः
आदृगमहनजनः किकिनौलिट्च कि
किनावुत्सर्गः छन्दसिसदादिभ्योद
र्शनात् भाषायान्धाञ्कृसृजनिगमि
नमिभ्यष्किः सहिवहिचलिपतिभ्योय
ङ्लुङन्तेभ्यः किकिनौवक्तव्यौ स्व
पितृषोर्नजिङ् धृषेश्चेतिवक्तव्यम्

भियः कुक्लु क्नौभियः कुकन्नपिव-
क्तव्यः अन्येभ्योपिदृश्यते क्विचिप्प्र
च्छायतस्तुकटप्रुज्रुश्रीणांदीर्घोसम्प्र
सारणञ्च विप्रसंभ्योड्डुसंज्ञायाम् डुप्र
करणे मितद्र्वादिषूपसंख्यानम् मति
बुद्धिपूजार्थेभ्यश्च चकाराच्छीलिता
दयोपि इतित्तृतीयाध्यायेद्वितीयश्च
रणः॥ ॥भविष्यतिगम्यादयः अनद्य
तनेउपसंख्यानम् अनद्यतनेलुट् प
रिवेदनेश्च स्तनीभविष्यदर्थेवक्तव्या
पदरुजविशस्टशोघञ् इगुपधल
क्षणेकेप्राप्तस्टशउपतापइतिव-
क्तव्यम् स्टस्थिरेव्याधिमत्स्वबलेष्वि

निवक्तव्यम् इङ्श्च अपादानेस्त्रि
यामुपसंख्यानम् तदन्ताच्चवाङीप
यद्दवायुवर्णनिवृत्तेष्विति वक्तव्यम्
उदिग्रहः स्तुउद्यममनिपातनयोरि
तिवक्तव्यम् कर्मव्यतिहारेणचस्त्रि
याम् बाधकविषयेपि क्वचिद्दृश्यते
एरच अज्विधौभयादीनामुपसंख्या
नम् नपुंसके आदिनिवृत्यर्थः जु=
सुवोश्छन्दसिचवक्तव्यौ ग्रहवृद
निश्चिगमश्च वशिरणयोरुपसंख्या
नम् घञर्थेकविधानम् स्थास्नापाव्या
धिहरियुध्यर्थम् स्त्रियाङ्गिन् साक्षि
न्नबादिभ्योवक्तव्याः भुयजिभ्यस्तु

करणे ग्लाम्नाहाज्यात्वरिभ्योनिः
ऋल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्भवतीतिव
क्तव्यम् संसादिभ्यः क्विप् क्तिन्निष्यते
इच्छापरिचर्योपरिसर्योमृगयाटाट्या
नामुपसंख्यानम् जागर्तेरकारोवा
षिद्भिदादिभ्योऽङ् गुहागिर्योषिभ्यो
कृपेः सम्प्रसारणञ्च भिदाविदाविदा
रणे छिदाद्वैधीकरणे आराशस्त्रीय
म् धाराप्रपातने आतश्चोपसर्गे श्र
न्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिर्वाच्यापयासः
श्रन्थोयुच्च घट्टिवन्दिविदिभिदिभ्यः
उपसंख्यानम् रणेरतिष्वर्थस्ययुच्च
वक्तव्यः पेरैर्वारोगाख्यायांण्वुल्वः

क्तव्यः इकृश्तिपौ धातुनिर्देशे व
र्णात्कारः रादिफः मत्वर्थाच्छः भसंज्ञा
चवक्तव्या इञजादिभ्यः इकृकृष्या
दिभ्यः गोचरसञ्चरवहव्रजापण
निगमाश्च चकारात्कषादयोपि
अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च विप
श्चेतिवक्तव्यम् चकारादवहारःख
नोघचडोवक्तव्यः इकोवक्तव्यः इ
रोवक्तव्यः खलम्पदम्भगश्चेति व
क्तव्यम् इककौचवक्तव्यौ स्मृतःण
लञ्च त्रिचतुर्भ्योहायनस्येतितत्रैव
रात्रेश्चाजसौ अजसादिष्विति वक्त
व्यम् पूतक्रतोरैच त्रयएतयोभा

पुंयोगेप्रकरणे दृष्टव्याः वर्णादनु
दात्तातोपधात्तोनः पिशङ्गादुपसंख्यान
म् असितपलितयोःप्रतिषेधः क्रमे
के इदन्छन्दसि भाषायामपीष्यते
पिङ्गौरादिभ्यश्च आस्तरणाद्यधिकर
णे सुमङ्गलासंज्ञायाम् रोहणीनक्षत्रे
रेवतीनक्षत्रे कयङ्श्रोणीवचने पि
प्पल्यादयश्चजानपदनीलाद्यौषधौप्रा
णिनिच सञ्ज्ञायाम्वा वोतोगुणवचः
नात् वसुपाद्यगुणवचनात् ङीपा
द्युदात्तार्थम् ख रुसंयोगोपधात्प्रति
षेधः बह्वादिभ्यश्च इतःप्राण्यङ्गात्
कृदिकारादक्तिनः सर्वतोक्तिन्नर्था

दित्यके चंद्रभागन्नद्या पुंय्योगाद्वा
ख्यायाम् गोपालकादीनाम्प्रतिषेधः
सूर्य्याद्देवतायाञ्चापवक्तव्यः इन्द्रवरु
ण हिमारण्ययोर्महत्वे यवाद्दोषे य
वनाल्लिप्याम् मातुलोपाध्याययोश्च
आचार्य्यादणत्वञ्च आर्यक्षत्रिया
भ्याम्वास्वार्थेमुद्गलाच्छन्दसिलि
द्व बहुव्रीहिकर्तृकर्मणोश्च भूकृ
ञोः कर्तृकर्नणोश्च भूर्थयोरिति
वक्तव्यम अन्येभ्योपि दृश्यते भाषा
यांशाः सुषिदृशिधृषिमृषिभ्योपुवव
क्तव्यः जातुयदोर्लिङ् जातुयदोर्लि
ङ्विधानेयदायद्योरुपसंख्यानम् इ

च्छार्थेषु लिङ्लोटौ कामप्रवेदनइ
तिवक्तव्यम् इतितृतीयाध्यायेतृ
तीयःप्रकरणः॥ ॥समानकर्तृकयोःपू
र्वकाले आस्यम्व्यादायस्वपिति अ
क्षिणीसंमील्यहसतीत्युपसंख्यानम
पूर्वकालत्वात् क्त्वातुमुन्णमुल् क्त्वा
तुमित्यर्थग्रहणम् करणेहनः पूर्व
विप्रतिषेधेनहन्तेर्हिंसार्थस्यप्रत्ययो
नेष्यते एरुःहिन्योरुकारप्रतिषेधः
इतितृतीयाध्यायेचतुर्थःप्रकरणः॥ ॥
अजाद्यतष्टाप् भूद्भ्याचामहत्पूर्वाजा
तिः सम्भस्त्राजिनशणशपिण्डेभ्यःफ
लात्सदच्चकाण्डप्रान्तशतैकेभ्यःपुष्पा

त ज्येष्ठाकनिष्ठामध्यमेति पुंय्योगे
पि कोकिलाजावपिमूलान्नञः ङगि
तश्चाधातोः गितःप्रतिषेधोवक्तव्यः
अग्नेनेश्चोपसंख्यानम् वनो रच
वनोनहसः टिड्ढा णञ णपिद्ध चि
दण कृतम्भवतिनञस्नञीकख्युस्त
रुणतलु ना नामुपसंख्यानम् यञ
श्च अपत्यग्रहणङ्कं तेव्यम् कौरव्य
माण्डूकाभ्याञ्च कौरव्यमाण्डूकयोरा
सुरेरूपेसंख्यानम् शेषे केष्वर्थे इञ
श्चेत्यणिप्राप्ते लुप्रत्ययइष्यते वय
सिप्रथमे वयस्यचरमइतिवक्तव्यम्
अपरिमाणविस्ताञ्चित कालसंख्या

नंपरिमाणम् द्दामहाय नान्ताच्च
बहुव्रीहे आन्तोदात्तात् अन्तो
दात्ताज्जातिप्रतिषेधः पाणिगृहीती
त्यादीनामर्थेविशेषे बहुनञ्सु=
काल पूर्वादिष्विति वक्तव्यम् बहु
लंसंज्ञाच्छंदसोरितिवक्तव्यम् स्वाङ्गा
च्चोपसर्जनाद्संयोगोपधात् अङ्गगा
त्रकण्ठेभ्यइतिवक्तव्यम् नासिकोद
रोष्टजंघादन्तकरणभृङ्गाच्च पुच्छा
च्चेतिवक्तव्यम् कवरमणिविषशरो
भ्यांनित्यम् उपमानात्पक्षपुच्छा=
भ्याम् जातेरस्त्रीविषयाद्योपधात्
योपधप्रतिषेधेगवयहयमुकयमः

नुष्यमत्स्यानाम्प्रतिषेधः इतोमनुष्य
जातेः ङ्ङुपसंख्यानमजात्यर्थम्
ऊङ्ः दीर्घोच्चारणङ्कोपोबाधनार्थे
म् अप्राणिजातेश्च रज्वादीहिनाः
मितिवक्तव्यम् पङ्गोश्च श्वसुरस्यो
काराका रलोपश्च संहितशफल
लक्षणवामादेश्च सहितसहाभ्यांच
कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि गुग्गुलुमधु
जतुपतयालूनामितिवक्तव्यम् शा
ङ्रवाद्ययोगपरिमिताःसंज्ञायाम् धा
श्रुनित्यहृस्वार्थम् नृनर योश्चवृद्धि
र्वक्तव्या वाख्याति यङ्श्चाप् या
प्रयत्नः औज्यादिभ्यश्च सूत्रावत्याम्

भोक्षत् क्षत्रियै। दित्यदित्यादित्यपत्यु
त्तरपदाण्यः। यमाच्चेतिवक्तव्यम्। वा
ज्यतिपित्र्यमतां छन्दस्युपसंख्यान
म्। पृथिव्याजापौ। देवस्यञञौ। बहि
षष्टिलोपो यञ्च। इकञ्केवच्छन्द
सि। स्या म्नोकारः। लोम्नोपत्येषु बहुषु
सर्वत्रगोरजादिप्रत्ययप्रयोगेयत्।
ण्यादयोऽर्थे विशेषणादपवादात्पूर्व
विप्रतिषेधेन। उत्सादिभ्योञ्। वष्क
पायसे ग्रीष्मा च्छन्दसीतिवक्तव्यम्
गोत्रेलुगचि। गोत्रस्य बहुलोपि नैव
चनात्तप्रवृत्तौ द्व्येकयोरलुक् एकव
चनद्विवचनान्तस्यप्रवृत्तौ बहु

पुलोपोयूनि। तस्यापत्यम०। तस्येदमि
त्यपत्येपि बाधनार्थंकृतम्भवेत् उ
त्सर्गः शेषएवासौव ह्वन्यस्यप्रयो
जनम्। वह्वादिभ्यश्च। सम्बंधिशब्दा
नांचवत्सदेसः प्रतिषेधः संज्ञायाम्
चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थो उस्याकृ
तिगणतामस्यद्योतयति अमितौजं
सः सत्तोऽत्रभावेलौकिकेतेषाम्प्रति
षेधः। सुधातुरकङ्‌च। वक्तव्यासवरुड
निषादचाण्डाल वेश्यानामुपसंख्या
नम्। नरादिभ्यःफक्। शलकुशलकेच
कोषुःकोषृच। अनृष्यानन्तर्ये विः
दादिभ्योञ्। परस्त्रीयस्यच गर्गादि

भ्योत्रञ्ञ्वाताते|अश्वादिभ्यःफञ्|
आत्रेयभारद्वाजे भारद्वाजआत्रेये
|शिवादिभ्योण्|द्व्यचोनद्याः त्रिवेणी
त्रिवच विश्रवसोविश्राण् रवणो
स्त्रीभ्योढक्|यडवायावृषेवाच्ये|अ
णकुम्भकोकिलास्मृतः|शुभ्रादिभ्य
श्च|लक्षणमयोवाशिष्टे चटकाया
एरक् चटकाचेतिवक्तव्यम्|स्त्रिया
मन्तेलुक्चवक्तव्यः|आरगुदीचाम्|
आरगवचनाजटापरादयोपि आ
रगवचनार्थेकारकासिद्धत्वात् ज्ञा
पनार्थम्त्वन्येषामपिभवतीतिजाङ्ग
रः जाङ्गरः|राजश्वसुरादयत्|राज्ञोपत्ये

जातिग्रहणम्। अपूर्वपदादन्यतर
स्याम् यदुकजौ।पदग्रहणादुहुव
चनपूर्वोऽपि। दण्डादुक् सौवीरेषुब
हुलम्।भागपूर्वपदाविति द्वितीया
स्तार्याविन्द्वः तृतीयस्त्वाकृशायेः
यागोत्रात् ठक् बहुलं सततम्। कुर्वा
दिभ्योण्यः।वेभाच्छन्दसि वामथ्यक्
एकवत्स्वरवर्जम्।तिकादिभ्यः फिञ्
वृषशब्देप्रत्ययसंयोगेन यकाराः
सत्वमिष्यते।कौशल्यकार्मार्याभ्या
म्च।परमकृतेरेवायम्प्रत्ययइष्य
ते।अणोद्व्यचः।त्यदादीनां फित्रवा
कव्यः।वाकिनादीनां कुक्।धर्मिव

र्भिणोर्नेर्लोपः जनपदशब्दात्क्षत्रि
यादञ् क्षत्रियसमानशब्दाज्जन
पदस्य राजन्यपत्यवत् वृद्धेत्कोश
लादाज्यङ् पाण्डोर्जनपदात्क्षत्रि
याड्=णवक्तव्यः साल्वावयवपत्य
यग्रथकलकूपभ्मकादिञ् अण
पिद्गष्यंते कम्बोजादिल्लुक् कम्बो
जादिभ्योलुग्वचनम्चोलाद्यर्थम् ग
र्गोकैकयकभ्मीर कौरव्यासुरसुस्थ
लाकरीषणस्यौ भर्गोदियौधेयादि
गनेग्विधौ इतिचतुर्थाध्यायेप्रथम
श्चरणः॥ ॥लाक्षारोचनाभ्यांठक्शश
कलकर्दमाभ्यामुपसंख्यानम् श

कलकर्द्दमाभ्यामणपीष्यते नीत्वा
ऋन वक्तव्यम् पीतात्कन्चक्तव्यः
हरिद्रामहाराजा भ्यामत्र वक्तव्यः
कलेर्ढक् सर्वत्राग्निकलिभ्यां ठग्व
क्तव्यः दृष्टंशाम्नि जातेव ऋण्वा
दिड्वतीतिवक्तव्यम् जातेवार्थेः
योन्येनबाधितः नक्षत्रेभ्यःपुनर =
ण्विधीयते सवाड्डिड्वतीतिवक्त
व्यम् शतभिषजिजातः प्राग्दीव्य
तोऽप्राप्तः कालाठ्ठञ्बाधितः सन्धि
वेधाद्दतुनक्षत्र इत्यनेन पुनर्विधी
यतेसचाडिड्वतीतिवक्तव्यम् नी
पादीकस्वार्थेवक्तव्यः नविद्यायाः

द्वितीयाविद्यागोत्रादक् वेदिष्यते
उष्ट्रसामनिजाते चाह्विराड्डिद्वि
धीयते तीपादीककनविद्यावागो
त्रादङ्क्यदिष्यते वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ
छवते छप्रकरणेविगासीपुत्राभ्यउ
पसंख्यानम् शतरुद्राच्छश्च घश्च
अग्नेर्ढक् प्राग्दीव्यतीयेषु अर्थेषुत
द्धितार्थेषु सर्वत्राकालिभ्याण्ढगवक्त
व्यः महाराजप्रोष्टपदाट्ठञ् ठञ्प्र
करणेतदस्मिन्वर्त्तत इति नवयज्ञा
दिभ्यउपसंख्यानम् पूर्णमासजपि
तृव्यमातुलमातामहपितामहाड्डामच् अ
वेड्समरोसवःतिलान्निपत्रात्पिंज

पञ्जौवक्तव्यौ पिजभ्हुन्द्रसि डित्व
तस्यसमूहः गुणादिभ्योग्रामज्वक्त
व्यः हस्तिभ्योण् वृक्षादिभ्योऽण=
वक्तव्यः गोत्रोक्षोरभ्रराजराजन्यरा
जपुत्रवत्समनुष्याद्वुञ्वृद्धाश्चेतिव
क्तव्यम् केशाराद्यजच् कणिका=
याश्चयञ् वक्तव्यः ठञ्कवचिनश्च
चकारात्केदारादपि ब्राह्मणमाणव
वाडवाद्यञ् यस्यकरणेष्टष्ठादुपसं
ख्यानम् अह्नः खङ्क्रतौ पार्श्वेणस्वव
क्तव्यः वाताहूलः ग्रामजनवंधुभ्यः=
स्तल् गजसहायाश्चेतिवक्तव्यम्
खट्टिकादिभ्यश्च क्षुद्रामलवत्सेना

सञ्ज्ञायाम् अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्
धेनाज्ञनिवक्तव्यम् इतित्रकष्च
वक्ष्य खलादिभ्यइतिवक्तव्यः कम
लादिभ्यः खण्डोभवति नरकरिङ्र
गाणांस्कन्धचवक्तव्यः दुर्वादिभ्यः
काण्डः सामस्यादिरितिच्छन्दसःप्रणर्थे
षु छन्दाः प्रत्ययविधानेनपुंसकेस्वा
र्थे उपसंख्यानम् ऋतुक्थादिसूत्रा
न्ताट्ठक् सूत्रान्ताट्ठकल्पादेरितिवक्त
व्यम् विद्यालक्षणकल्पसूत्रान्तादि
तिवक्तव्यम् विद्यान्तादमङ्गलक्षत्र
संसर्गत्रिपूर्वात् आख्यानाख्यायि
केतिहासपुराणेभ्यष्ठक्वक्तव्यः

सर्वेसादेश्चद्विगोर्लुग्वक्तव्यः अन
सुनेलक्षणेढक् बहुलम्पदोत्तरप
दात् शतषष्ठोपिकन्यथः सूत्राच्च
कोपधात् संख्याप्रकृतेरिणीवक्तव्य
म् कुमुदन वेतसेपुलुप् महिषा
च्चेतिवक्तव्यम् नडादीनाङ्कुक्च कु
क्याह्रस्वत्वंच तक्षन्नलो पश्च राष्ट्र
वारपारात्वखौविगृहीतादपीष्यते
विपरीताच्च नद्यादिभ्योढक् वडवा
यावृषे कापिश्याष्फक् वाह्लुदिप
दीभ्यश्चेतिवक्तव्यम् अव्ययात्यप्
अमेहक्कुतसित्रेभ्यएवत्यपनेष्यते
निसोगते आविश्छन्दसि अरण्याण्णो

वक्तव्यम् दूरादेत्य: उत्तराद्वामहच्चक
श्यादिभ्यश्चञ्ञिठौ ग्रापादादिपूर्वो
कात् ध्रुवादिभ्यश्च समुद्राभाविम
नुष्येषुघञिष्यते सुरण्यान्मनुष्येप
श्चिम् ध्यायव्याप व्यवहारमनुष्यह
स्तिष्विति वक्तव्यम् वागोमयेषु ग्र
हादिभ्यश्च मध्यमध्यंघाण चरणेमु
खमाश्चेतसोर्लोपः कुकूजनस्यपर
स्यचदेवस्येतिवक्तव्यम् वेणुकादि
भ्यश्छणवक्तव्यः वृद्धादकेकान्तणो
पधात् अककान्तग्रहणेकोपधग्र
हणमसौस्त्रकाद्यर्थम् इतिचतुर्था
ध्यायेद्वितीयश्चरणः॥ ॥अर्द्धाधम

सपूर्वपदाट्ठञ्च मध्यान्मः आद्येश्चे
ति आद्यश्चेतिवक्तव्यम् अधोधसो
र्लौ पञ्चकालाट्ठञ् यथाकथ्विद्गुण
वृत्त्यपिकालेवर्तमानत्तद्विष्यते सं
धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् संवत्स
रात्फलपर्णोः सायञ्चिरम्प्राह्णे प्रगेऽ
व्ययेभ्यष्टुट्युलौतुट् चिरपरुत्परा
रिभ्यस्त्नोच वक्तव्यः अग्रादिभ्यश्चादि
मन् श्रविष्ठाफाल्गुन्यनुराधास्वाती
तिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाभ्या
म्बाहुलकाल्लुक् लुक्प्रकरणेचित्रा
विशाखा रोहिणीभ्यः स्त्रियामुपसं=
ख्यानम् फाल्गुन्यानुराधाभ्याण्डुणो

वक्तव्यौ अविष्टाढाभ्यान्छणपिवक्त
व्यः गम्भीराञ्ञः बहिर्देवपञ्चजनेभ्य
श्चेतिवक्तव्यम् अन्तपूर्वपदाट्ठञ्
समासशब्दाट्ठञ्प्रत्ययोभवतीतिव-
क्तव्यम् त्यदादेश्च अध्यात्मादिभ्यश्च
ऊर्ध्वंदमाच्चाठञ्वक्तव्यः ऊर्द्धदेहा
च्च लोकोपदाच्च मुखपाश्वपादाभ्या
न्तसन्ताभ्यामीप्रत्ययोवक्तव्यः जन
परयोःकुक्च मध्यशब्दाद्दीयः म
णनीपौच्चप्रत्ययेवक्तव्यौ मध्यमध्य
न्दिनञ्चास्मात् स्थाम्नोनुग्वक्तव्यः
अजिनान्ताच्च अकृत्यकृतेगन्येलु
ग्वा स्थापिकाभ्यः प्रत्ययस्यबहुल

म शिशुक्रन्दयममसभद्वन्द्वप्रजनना
दिभ्यः छः द्वंद्वे देवतासुरादिभ्यःप्रति
षेधोवक्तव्यः तितिरिचरतन्तुखरि
कोखभ्रष्टुण छन्दसिवायमिष्यते न
स्येदम डडर्थमुपसंख्यानम् अग्नो
धःसुरागेरंभश्च समिधामाधानेषे
ण्यण स्याद्यत् रथादावेष्यते रथं
शीतादलोपेभ्योयद्विधाने तदन्तवि
धिरुपसंख्यायते द्वंद्वाद्वुन्वैरमैथु
नेरिकयोः वेदेदेवासुरादिभ्यःप्रति
षेधः गोत्रवरणाद्वुञ् वरणधर्म्मा
म्नाययोरिष्यते सङ्कुःङ्कुःलक्षणेष्वञ्
निजामण वोपग्रहणमपत्रकर्त्त

मम् आर्थे वर्णीकस्यैकलोपश्च च
रणार्हैर्म्नोययोः तालादिभ्योण् ताला
दूरूपि एण्याठञ् केशाद्वजवक्तव्यः
लुकखुकुप्रकरणेफलपाकशुषामुप
संख्यानम् हरीतक्यादिभ्यश्च हरी
तक्यादिषुव्यक्तियुक्तवद्भावेनोच्य
ते इतिचतुर्थोध्यायस्यतृतीयश्चर
णः॥ ॥प्राग्वहेष्ठक् ष्यप्रकरणेत
दाहेति माशब्दादिभ्यामुपसंख्यान
म् यच्छितौस्नानादिभ्यः गच्छपरदा
रादिभ्यः क्रमंनित्यमावप्रत्ययान्ताः
दिभ्यमचवक्तव्यः धर्मञ्चरति अध
र्मोच्चेतिवक्तव्यम् ऋतोऽञ् नराच्चे-

तिवक्तव्यम् विश्वसितुरिड्लोपश्च
विभाजयितुर्णिलोपश्च मत्वर्थेमास
तन्वोः लुम्विकारेकारेकारेरेफाश्च
वक्तव्याः वसोसःमूहेच अक्षसम्
हेच्छन्दसः स्वार्थेउपसंख्यानम् व
सुशब्दादपिवक्तव्यः इतिचतुर्था
ध्यायेचतुर्थश्चरणः॥ ॥खलयव=
माषतिलवृषब्रह्मणश्च चकाराद्=
ष्यादयः आत्मनविश्वजनभोगोत्त
रपदात्खः पञ्चजनपक्षमाषतिल=
वृषब्रह्मणश्चोपसंख्यानम् महा=
जनान्नित्यंठञ्वक्तव्यः राजाचार्य्या
भ्याञ्चनित्यम् भोगोत्तरपदादेव

खवक्तव्यः प्रत्ययदुष्यन्नेः आचार्यो
दणत्वञ्च सर्वेपुरुषाभ्यांणढञौ स
मूहेष्विति वक्तव्यम् काङ्न्यासा=
दिन् अर्द्धेचेति वक्तव्यम् कार्षाप
णादिठन्वक्तव्यः काकन्याश्चेति व
क्तव्यम् गोद्यचोसंख्यापरिमाणाद्दे
र्येत् वस्त्रवचेसाउपसंख्यानम् सं
ख्यायाःसंज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेषु=
विंशतेश्चेति वक्तव्यम् उत्तरपदेना
हृतञ्च आहृतप्रकरणेवारिगलका
स्यकान्तारसवाउपसंख्यानम् अ
तपथशङ्कुपथाभ्यांञ्चोपसंख्यानम्
मधूकमरीचियोरणस्थलात्कलन्

तदस्यब्रह्मचर्यम् महानाम्न्यादिभ्यः
षष्ठीसप्तम्यर्थेभ्य उपसंख्यानम् त
च्चरतीति महानाम्न्यादीभ्यः उपसं
ख्यानम् अवतारदीक्षादीभ्यो डेनि
र्वक्तव्यः चातुर्मास्यानांयलोपश्च हु
निनीचप्रत्ययोर्वक्तव्यौ सञ्ज्ञायामण
वक्तव्यः चातुर्मास्याण्योयज्ञेनक्ष=
त्रभयोंतस्यचदक्षिणायज्ञाख्येभ्यः
ऋतोऽण् तद्प्रकरणेउपवस्त्रादि=
भ्यउपसंख्यानम् विशाखाषाढार
ण्यमदण्डयोः चूडादिभ्यःउपसं
ख्यानम् अनुप्रवचनादिभ्यश्छः वि
शीपूरिपतिरुहिप्रवदनात्यपूर्वेप

दादुपसंख्यानम् स्वगोदिभ्योयन्नुः
क्तव्यः एण्याह्ववाचनादिभ्योलुग्व
क्तव्यः आकालिकगर्घेतवचने आ
कठुज्ववर्णदृढादिभ्यष्ष्वञ् चतुर्व
र्णादिभ्यःस्वार्थेज्युपसंख्यानम् गु
णवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिच
अर्हतोनुजसर्ववेभ्यःस्वार्थेच चतु
र्वैदादिभ्यउभयपदवृद्धिश्च हयनां
तयषुवादिभ्योण् श्रोत्रियस्ययलो
पश्चवक्तव्यः पुरुषादसमासे हृस
याश्चयोपधाद्गुरूपोवमाद्वञ् स
हायाश्चेतिवक्तव्यम् होत्राभ्यश्छः
होत्राभ्यपिग्वावक्तव्यः इतिपञ्च

माध्यायेप्रथमश्चरणः॥ ॥ आवावा
रात्यन्तानुकामङ्गाम्मी विगृहीता
च्च विपरीताच्च समांस्वमाभ्विजयते
पूर्वपदेषुपोलुग्वक्तव्यः पूर्वपदेय
लोपमात्रञ्चवक्तव्यम् अविशिष्ट=
स्यालुग्वक्तव्यः अ नुत्पन्नउत्तरपद
स्यचवायलोपोवक्तव्यः संघ्रोदश्च
कट्च अलावूतिलोमाभंगाभ्योरजः
स्सुपसंख्यानम् गोष्ठजादयःस्थानादि
षु नामभ्यः॥ संघातेकटच द्वित्वेगो=
युगच्प्रकृत्यर्थेष्वङ्गेयेत्यव्ययप्रत्य=
योभवति गोहतैलच् भवने क्षेत्रे
शाकट शाकिनौ द्विट्टेगोष्ठकशा

नौ इनच् चिकौवचचकारउप्रत्य=
योवक्तव्यः विकप्रत्ययादेशाश्च कि
न्तस्यविलपिलयिलइत्येतावादेवा
शौतश्चप्रत्ययोणचक्षुपीत्येतस्मि=
न्नर्थे चक्षुषोरेवाभिधानेप्रत्ययइ
ष्यते चुलादेशाश्च प्रमाणे द्वयसच्दघ्न
च्मात्रचः प्रमाणेलः द्विगोर्न्नित्यम् सा
मे उरविधिः पंचदशाद्यर्थेशतशातोर्ड
निन्खवक्तव्यः विंशतेश्चेतिवक्तव्य
म् प्रमाणपरिमाणाभ्यांसंख्यायाए=
वापिसंशयेमात्रजवक्तव्यः वत्वन्ता=
त्स्वार्थेद्वयसजमात्रचौबहुलम् पुरु
षहस्तिभ्यामाण्च द्विगोर्नित्यंलुक् य

तदेतेभ्यः परिमाणेवतुप् वतुप्रकर
णे युष्मदस्मझ्यांशदृशस्यो पसंख्या
नम् तदस्मिन्नधिकमिनिदृश्यते॥
शतसहस्रयोरेवेष्यते अधि॥
कसामानजातिविषयःशतसहस्रयो
र्येस्यसंख्यातदाधिक्येडः कर्तव्यो॥
तोममषट् कतिकतिपयचतुरांथु
क् चतुरश्छपतावाद्यक्षरलोपश्च।
तावतिथेनगह्णातीतिकवक्तव्यः पू
रणप्रत्ययस्यचनित्यंलुक् तदस्मि
न्नप्रायेसंज्ञायाम् चककेभ्यइतिव
क्तव्यः उरस्वश्मुखिसुकमघो रःप्रक
णेरवमुरवकुञ्जेभ्यउपसंख्यानम्॥

नगयाण्डुपांशुभ्यश्चेतिवक्तव्यम्
किञ्चाहृस्वत्वञ्च केट्येऽन्यतरस्या-
म् वाप्रकरणे अन्येभ्योपिदृश्यते इ
तिवक्तव्यम् रजःकृष्यासुतिपरिषव
लुदोवलच् वलप्रकरणे अन्येभ्यो
पिदृश्यतइतिवक्तव्यम् रजःकृष्या
सुतिपरिषदोवलच् बहुलंछन्दसि
छन्दसिविप्रकरणे उष्मा मेखलादयो
भयरूपजा हृदयाणांदीर्घश्चेतिवक्त
व्यम् चर्मणश्चेतिवक्तव्यम् सर्वत्रा-
मत्स्योपसंख्यानम् छन्दसिभाषा या
ञ्च श्टङ्गं वृन्दारकाभ्यामाकरकन्वक्त
व्यः फलबर्हिभ्यामिनिः हृदयाच्चाल

जन्यतरस्याम् शीतोष्णतृषाभ्यस्त
त्वसंख्याहतइतिचामुग्वक्तव्यः त
न्सहतइतिहिमाच्चेलः वालाद्‌=
लः वातात्समूहेवावातासमुहेपि
तः पर्वमरुद्भ्याम् अर्थोवतदभाव
इतिवक्तव्यम् आलजाटचौबहुभा
षिणिकुत्सितइतिवक्तव्यम् वा=
तातीसारभ्यांकुकच् पिशाचाच्चेति
वक्तव्यम् इतिप्रकरणेवलादूर्द्ध्व
रूपूर्वोउपसंख्यानम् सर्वादेश्चेति
वक्तव्यः अर्थोच्चासन्निहितेतदन्ताच्चे
तिवक्तव्यम् इतिपंचमाध्यायेहिती
यश्चरणः सघरुत्यध्यरायेयम् मधु

श्चोभयाद्वक्तव्यः पश्यादिकपूर्वपदस्यापरसशब्दस्ययश्चभावोवक्तव्यः अर्द्धोत्तरपदस्यचदिकपूर्वस्य प श्चभावोवक्तव्यः अर्द्धेनविनापि पूर्वपदेनपश्चभावोवक्तव्यः द्विषोश्चधमुञ् धमुजन्तात्स्वार्थेडदर्शनम् मानवश्चययोःकसुकौच रूस्यः लुक् वनोवाईषदसमाप्तकल्पदेश्यदेशीयरः गिड·श्चेतिवक्तव्यम् अव्ययसर्वनाम्नायकश्चाकृटेः ऊस्मीमप्रःकप्रत्ययोवक्तव्यः शीलेकामलोपश्च=वक्तव्यःठाजाइध्वंद्वितीवचः चतु=र्थोदचऊर्ध्वेलोपोवक्तव्यः अनजा=

दौचविभाषालोपोवक्तव्यः लोपःपू
र्वेपदस्याञ्चनञादौचवक्तव्यः वि
नापिप्रत्ययमपूर्वो त्तरपदयोर्वि
भाषालोपोवक्तव्यः उवर्णाल्लुगि
लस्यचतुर्थ्यादनजादौचलोपापूर्वे
पदस्यचअप्रत्ययेतथैवेष्यतेषुडः
वर्णोत्तरस्यच्च द्वितीयादच्चोलोपे
सन्ध्यक्षरद्वितीयत्वेतदादेर्लोपवय
ववचनम् एकाक्षरपूर्वेपदानामुत्त
रपदलोपश्च्ववक्तव्यः व्यष्टतादिव
चनात्सिद्धम् शेवलपरिविशालवरु
र्णार्येयादीनातीयात् शेवलादीनां॰
त्ततीयात् शेवलादीनांदतीयादचः सा

वाष्कतिसन्धीनामितिवक्तव्यः अ
निजिह्लिदभृच्छालावन्निस्वावन्नमी
वङ्णोयञगोत्रे प्रत्ययस्योणेग्रह
मिष्यते इतिपंचमाध्यायेतृतीयश्च
रणः॥ ॥पद्ा घोभ्याश्च वकारा
च्छन्दसियथादर्शनम्वसव्यादयोः
पि अमुष्यापरयामुष्यपुत्रिके पुत्रि
केत्युपसंख्यानम् ससशब्दात्त्रत्य
योवक्तव्यः नवस्यनूआदेशात्नएत
नश्च ष्चाश्चवक्तव्यः नश्चपुराणेव
क्तव्यः द्वारपिः भागरूपनामभ्योधेय
प्रत्ययोवक्तव्यः मित्राच्छन्दसि अग्नि
इधःशरणेरणभञ्च॥ अघगमसमरु

ङ्यांछन्दस्युत्ववक्तव्यः लोहितान्म-
णौ लोहिताल्लिगूबाधनं वक्तव्यम्
तद्युक्तात्कर्मणोअण अण्प्रकरणेकु
लालवरुडनिषाद्चण्डालमित्रामि
त्रस्यछन्दस्युपसंख्यानम् सान्ना
नुजवरानुस्वकचाडस्याराक्षोघवै
यानवैतवारिवस्कतयायणग्रहाय
णलान्तपप्सअसमताच्छन्दसि भाषा
याङ्क्वेष्यन्ते बहूलस्यर्थाच्छस्कारका
दन्यतरस्याम् नपूजनात् स्वितिग्र
हणम् माकृच्चबहुव्रीहिग्रहणंक
तेव्यम् बहुव्रीहेसंख्येयेडजबहु-
जगणात् डजप्रकरणेसंख्यायातसु

रुषस्योपसंख्यानम् निस्त्रिंशाद्यर्थम्
अकुरच्छः यथामासे अनृचोमासे
अनृचोमाणवेति वाबहुलश्चरणा
ख्यायाम् अच्प्रत्ययन्वक्तपूर्वोत्सा=
म लोम्नकृष्णो दकपाण्डुपसंख्यान
याभूमेरच्प्रत्ययःस्मृतः गोदावर्य्या
श्वनधाश्च संख्यायाउत्तरेपदि भूमे
रपिसंख्यापूर्वोयाःप्रत्ययदृष्यते अ
न्यत्रापिदृश्यते अचतुरविचतुर च
तुर प्रकरणेत्रुचाभ्यामुपसंख्यानम्
ब्रह्महस्तिभ्यांवर्चेसः पत्यराजभ्यांचे
तिवक्तव्यम् अनसन्तान्नपुंसकाच्छ
न्दसि अनसन्तान्नपुंसकादपिवाव=

चनम् अप्पूरणीःप्रमाण्योः नेतुर्नेक्ष
त्र उपसंख्यानम् छन्दसितुढनेतुः
स्त्यसंख्यानम् अजनासिकायाः स
न्नायान्नसञ्चास्थूलात् खुरखरा-
भ्यांणुसदवक्तव्यः उपसर्गाच्च वेर्गो
वक्तव्यः खुरखरौचवक्तव्यौ नजडः
सुभ्योहरिसक्थ्यारन्यतरस्याम् शक्ते
रितिकेचित्पठन्तिः इतिपंचमाध्याये
चतुर्थचरणः॥नन्द्रासंयोगादयःचकास
स्याप्ययंप्रतिषेधोवक्तव्यःइकारोपदेशे
तुनवक्तव्यः वत्वन्तुदद्दिकारस्यच
नवक्तव्यम् ईर्ष्यतेस्तृतीयस्यद्वेभव
तवाइतिवक्तव्यम् कण्ड्वादीनांधा

तृषिनिवक्तव्यम् वानामधातूनांतृ
तीयस्यैकाचोद्वेभवतइतिवक्तव्यः
म् यथेश्नाम धातूष्विनिवक्तः
व्यम् लिटिधातोरनभ्यासस्य द्विर्वच
नप्रकरणेछन्दसिचेनिवक्तव्यम् दा
भ्वासाद्वान्मीद्धंश्च कञादीनांकद्वे
भवतइतिवक्तव्यम् वलिचलिपः
ति वदीनांह्विल्वमकौकृचाभ्यासस्ये
तिवक्तव्यम् हन्तेर्घत्वञ्च पातेर्णिलु
कचाभ्यासस्य बन्धुनिबहुव्रीहौमा
तृचमातृष्कुमातृषुप्यङःसंप्रसारणं
भवति नसम्प्रसारणेसम्प्रसारणम्
रुचित्रेरुत्तरपदादिलोपश्चछन्दसिः

रथीमतौबहुलं छंदसि विभाषाली=
यतेः मिमिसीयांस्वलवोरात्वप्रतिषे
धोवक्तव्यः येचतद्धितेचाक्रोशेषु=
शिरश शीर्षन्नादेशोवक्तव्यः॥
अचिशीर्षः पद्दन्नोमास पदादिषुमां
स्ट नू नामुपसंख्यानम् नासि
कायानस् पतनुमश्रूद्रेषु पतिर्वर्ण
नगयोर्नेतिवक्तव्यम् धात्वादेःषःसः
अजदन्त्यणादयः होपदेशाः स्मिङ
स्विदिस्वञ्जिस्वदिस्वयश्चतपः स्ट
पिसृजस्स्थस्त्यान्येवकर्जः सुपूधातुष्ठि
वुष्वक्कतींनाशत्वप्रतिषेधोवक्तव्यः स्ये
नः क्रुसुद्धातोरयमपिनेष्यते नृतिनन्दि

नर्दिनक्रमृनाटिनाश्चनाधृवर्जितता
श्च विश्वजनादीनां छन्दसि वानुमाग
मो भवतीति वक्तव्यम् वान्तो यि प्रत्यये
गोर्यूतौ छन्दस्युपसंख्यानं अध्वपरिमा
णे च गोर्यूतौ वान्तादेशो वक्तव्यः भव्य यव
ये व च छन्दसि हृदयाच्चासव उपसं
ख्यानम् षत्वतुषोरसिद्धः सम्प्रसार
णङीप्सु प्रतिषेधो वक्तव्यः एत्येधत्यू
ठ्सु अक्षादूहिन्यां वृद्धिर्वक्तव्या स्वा
दीरेरिणोर्वृद्धिर्वक्तव्या एङि पररूपम्
शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् सवे
च्चानियोगे पररूपं वाच्यम् ओत्वोष्ठ
योः समासे वा पररूपं वक्तव्यम् ए

सन्नादिषुपररूपंछन्दसिवक्तव्यम् अ
अक्तानुकरणस्यातइतौ अनेकाच
इतिवक्तव्यम् अकःसवर्णेदीर्घःइ
तिऋवावचनम् इकोऽसवर्णेशाक
ल्यस्यह्रस्वश्च सितिनित्यसमासयोः॥
शाकल्यप्रतिषेधः ईषा अक्षादिषुप्र
कृतिभाववमात्रंवक्तव्यम् ईचाक्रव
र्मणस्य ईकारादन्यत्राप्ययमप्लुतव
द्भावइष्यते सुद्धास्पूर्वेः संयोगोपध
ग्रहणंतत्रस्तश्च संयोगादेर्गुणइ
त्यत्रकर्तव्यम् संपर्युपेभ्यः करोतौ
तूष्णींसंपूर्वस्यक्वचिदभूषणे पीष्य
ते अपाच्चतुःपाच्छकुनिष्वालेखने ह

षजीविकाकुलायकरणेष्विति वक्त
व्यम् हर्षजीविकाकुलायकरणेष्व
व किरतेरात्मनेपदस्योपसंख्यानंक
र्त्तव्यम् पारस्करप्रभृतीनिच संज्ञा
याम् वद्धहतोःकरपत्योश्चोरदेव
तयोस्सुट् तलोपश्च अनुदात्तम्पदमे
कवर्जम् विभक्तिस्वरान्नियस्वस्वरोवि
लीयानितिवक्तव्यम् विभक्तिनिमित्त
स्वरो बलीयानितिवक्तव्यम् उंछ
दीनांच युजेर्घञन्तस्य निपातनाद्गु
त्वम् विशिष्टविषयश्चनिपातमिदमि
ष्यते कालविशेषणाद्युपकरणेच्च यु
मशब्दःगरेड्ष्वेवम् वेदवेगवेष्टव

धाकरणेहश्चेति स्तुयुद्रुवःछन्दसि
वर्त्तनिस्तोत्रेश्वभ्रेदनः सापतापौ
गर्ह्यायामन्तोदात्तावन्यत्राद्युदात्तौ
उत्तमशब्दश्वतमौसर्वत्र भक्षमन्थ
भोगदेहाः   चितः सप्रकृतेर्बह्व
कजर्थम् शतुरनुमो नद्यजादि बृहन्म
हतोरुपसंख्यानम् उदात्तयणो हल्पू
र्वात् नकारग्रहणञ्च कर्त्तव्यम् आ
दिः सिचोऽन्यतरस्याम् सिजन्तस्याद्यु
दात्तत्वे निटः पितः पक्षे उपसंख्यानम्
अनुदात्तेतश्च अनुदात्तइति बहुव्री
हिर्दिष्टिलोपयणोदेशार्थः सवस्यसु-
प्यपिप्रत्ययलक्षणेनाप्ययंस्वरइष्यते

सर्वेस्वरोनाकच्कस्येतिवक्तव्यम् ॥ इ
तिश्रष्ठाध्यायेप्रथमश्चरणः ॥ ॥ तत्पु=
रुषेसमानार्थेस्तृस्तृतायासप्तम्युप=
मानाव्ययद्वितीयाकृत्याः अव्ययाना
मुपसर्गेनिपातनाविति वक्तव्यम् न
संभूताधिकमद्ग्राश्मकंजलम् आद्यु
दात्तप्रकरणेदिवोदासादीनांछन्दस्यु
पसंख्यानम् सर्वेगुणकार्त्स्न्येगुणांत
रेणसमासस्तदलोपश्चवक्तव्यः अते
रकृत्सदे अतेर्धातुलोपइतिवक्तव्य
मूपरादिभ्यश्छन्दसिबहुलम् अंतोदात्त
प्रकरणेविचक्रादीनांछन्दस्युपसं=
ख्यानम् पूर्वपदान्तोदात्तप्रकरणेअ

ह्रदादीनांछन्दस्युपसंख्यानम् पूर्व
पदाद्युदात्तप्रकरणेदिवोदासादीनां
छन्दस्युपसंख्यानम् इतिषष्ठाध्या-
येद्वितीयश्चरणः॥ ॥पंचम्याःस्तोका
दिभ्यः ब्राह्मणाच्छन्दसिउपसंख्यान
म् ओजःसहोंभसस्तमस्तृतीयायाः अंज
सउपसंख्यानम् पुंसानुजोजनुषा
न्धइतिवक्तव्यम् मध्याद्गुरौ अन्ता
च्चेतिवक्तव्यम् पायवासवासिष्व-
कालात् अपोयोनिजन्मतुषु सप्त
म्या अलुग्वक्तव्यः जेश्चवेरवसप्तम्याः प्र
करणेवाक्यस्यक्षेपयुक्तिदण्डरुहेषु-
आमुष्यपुत्रिका आमुष्यकुलिके-

चेतिवालुग्वक्तव्यः देवानांप्रियइति
चमूर्खे अपिलेवाशेपपुच्छलांगुले
षुभुनःसंसायाम् दिवश्चदासेषष्ठ्या
अलुग्वक्तव्यः विद्यायोनिसम्बन्धे=
भ्यस्तत्पूर्वोत्तरपदग्रहणम् देवता
द्वंद्वेच उभयत्रवायोःप्रतिषेधः इह
द्वौ इद्द्वौविस्मोप्रतिषेधः तसिला
विशिष्टाकृत्वसुचः प्रासिषकल्पार्थे
स्यपुंवद्भावोवक्तव्यः त्वत्तलोर्गुणव
चनस्येतिवक्तव्यम् भस्याढेतद्धितेपुं
वद्भावोवक्तव्यः क्कुकृक्कसोश्वपुंव=
द्भावोवक्तव्यः त्वतलोर्गुण वचनजा
तेश्च अपप्रतिषेधः औपसंख्यानि=

कस्यपुंवद्भावेस्मनेष्यते पुंवत्कर्म=
धारयजातीयदेशीयेषु कुक्कुट्यादी
नामण्डादिषुपुंवद्भावोवक्तव्यः पुम्व
द्भावाद्ध्रस्वत्वंखिधासुभवतिप्रातिषे
धेन नद्याःशेस्यान्यतरस्याम् कृन्न=
द्याःप्रतिषेधोवक्तव्यः उगितश्च श्चा
न्महतस्समानाधिकरणजातीययोः
महदात्वेघासकरसविविषेष्यसंख्या
नम् पुम्वद्वचनञ्चासमानाधिकरणा
र्थम् द्यष्टनः कपालेहविष्युपसंख्या
नम् गवित्वद्युक्तेऽष्टनउपसंख्यान
म् द्यष्टनःसंख्यायामबहुव्रीह्य=
शीत्योःप्राक्शताादितिवक्तव्यम् ह

दयस्य हृल्लेखयदनलासेषु लेख इत्य
णन्तस्य ग्रहणमिष्यते उदकस्योदः
संज्ञायाम् संज्ञामुत्तरपदस्य उदक-
स्य उदादेशो भवतीति वक्तव्यम् इ-
को ह्रस्वोऽङ्योगालवस्य इयङुवङ्भा
विनामव्ययानान्न भ्रुकुंसादीनाम व्य
यानामकारो भवतीत्यन्ये ह्रस्व इत्य
न्येकारे सत्यागेदस्य अस्तूसत्यामह
स्यकार इति वक्तव्यम् भक्षस्य छन्द
स्याकारिष्टमुवक्तव्यः धेनोर्भव्ययाना
मुक्तंवक्तव्यम् लोकस्यप्टणेमुम्वव
क्तव्यः इत्यनभ्यासस्यमुक्तम् च वक्त
व्यः भ्राष्ट्राग्नोरिंधेमुम् च वक्तव्यः गि

लेगिलस्यमुग्वक्तव्यः गिलगिले चेति वक्त
व्यम् उष्ममद्र्योः णे मुक्तं च वक्तव्यम्
सूतोग्रराजभोजमेतदित्येतेभ्यः परस्य
दुहितृशब्दस्य पुत्रडादेशो वक्तव्यः न
लोपो योगविभागः कर्तव्यः दृग्दृशवतुषु
दृक्षे चेति वक्तव्यम् आसर्वनाम्नः दृ
क्षे चेति वक्तव्यम् विष्वग्देवयोश्चटेर
द्र्यञ्चतौव प्रत्यये छन्दसि स्त्रियां
बहुलमिति वक्तव्यम् अन्तरुपसर्गे
भ्योऽयमिति समायर्योत्वप्रत्ययोः व
क्तव्यः अपरआह इत्वमनवर्णादिति
वक्तव्यम् अषष्ट्यातृतीयास्थास्यान्यदु
गाशीरास्थास्थितोत्सुकोतिकारकराग

छेषु उणगमोविशेषेणवक्तव्य करे
कालयोःषष्ठीतृतीययोनेष्टः आशीरा
दिषुसप्तसुकोःकतत्पुरुषेविवद्भावः
चाषूपसंख्यानम् पृषोदरादीनिय=
थोपदिष्टानि षषउत्वंदशान्त्रिदशंसूत्त
रपदादेष्टुत्वञ्च धा सुवाषउत्वं
भवति उत्तरपदादेष्टुत्वञ्च दूरोदाया
भासंदंभेषुत्वञ्चवक्तव्यम् उत्तरपदा
देष्टुत्वञ्च स्वारोरीहतोछन्दस्युपसं=
ख्यानम् पक्षेयवसनादीनाछन्दसि=
लोपोवक्तव्यः इकोवहेपीलोः अपी=
ल्वादीनामितिवक्तव्यम् अन्येषामपि
दृश्यते शुनोदन्तदंष्ट्राकरणवराहेषु

च्छूपदेषु इतिषष्ठाध्यायेतृतीयश्च
रणः॥ अञ्जनगमांसनि गमेरिडादे
शस्येतिवक्तव्यम् असिद्धवदत्राभा
त् वुग्युटावुवङ्यणोःसिद्धौवक्तव्यौ
अनिदितां हलउपधायाक्ङिति अनि
दितान्नलोपविगलिकम्पोठपतापश
रीरविकारयोरुपसंख्यानम् रञ्जेर्णौमृग
रमणउपसंख्यानम् रनकरजःसूप
संख्यानम् जांतनशान्तिभाभाषा भ
ञ्जेश्चचिणि शासइदङ्हलोः द्वौच
शासइत्वंभवतीतिवक्तव्यम् शासु
अनुशिष्टाविस्यस्यग्रहणमिष्यतेआ
ङःशासुइच्छायामित्यस्यापिकिम्प्र

त्ययेतस्यापि भवतीति वक्तव्यम् ग
मःकौङुङ्वगमादीनामिति वक्तव्य
म् अतोयेयः वृद्धिदीर्घाभ्यामतोलो
पः पूर्वविप्रतिषेधेन अचिश्नुधातुः
भ्रुवांय्वोरियङुवङौ इयङुवङ्भ्यां
गुणवृद्धीभवतोविप्रतिषेधेन इयङु
वङ्प्रकरणेतथादीनांछन्दस्युपसं
ख्यानम् उतश्चप्रत्ययादसंयोगपूर्वा
त् उतश्चप्रत्ययोछन्दोवावचनम्
इद्दरिद्रस्य दरिद्रातेरार्द्धधातुकेस्म
लोपोवक्तव्यः सिद्धश्चप्रत्ययविधौ
भवतीति वक्तव्यम् यकेलोपा दरिद्र
तिवनेष्यते दिदरिद्रासतीत्येके दिद

रिद्रयतीतिवा अद्यतन्याश्चेतिव=
क्तव्यम् अतएकह मध्येनादेशा
देर्लिटि दम्भे रित्व वक्तव्यम् नशि
मन्यारतिद्येत्वञ्चवक्तव्यम् छन्दसि
अपचिपतिचपरेलिप्येत्वञ्चवक्त=
व्यम् तृफलभजत्रपश्च अथेश्चेतिव
क्तव्यम् नस्तद्धिते नकारान्तस्यलिप
तब्रह्मचारिपीष्टसर्पिकलापिकुथ=
मितेतिविजाञ्जलिलाङ्गलिशिखंडि
सूकरिपद्मसूपर्णवर्णमुपसंख्यान=
म् भुनःसङ्के चउपसंख्यानम् अव्य
यानाञ्चसायम्प्रतिकाद्यर्थमुपसंख्या
नम् अन्हष्टखोरेव अन्हःसमुहेखो

चवक्तव्यः यस्येतिच प्राप्तेऔङःश्या
म्प्रतिषेधोवक्तव्यः इयङुवङ्भ्याम्
लोपोभवतिविप्रतिषेधेन विल्वका
दिभ्यः छस्यलुक् कुञ्चाह्रस्वत्वञ्च
तुरिष्टेमेयस्युणा विष्टप्रातिपदिका
र्थेभवतीतिवक्तव्यम्नामपूर्वोपत्ये
कर्मणःमपूर्वेप्रतिषेधेवाहितनाम्न
इतिवक्तव्यम् इतिषष्ठाध्यायेचतु
र्थेश्वरणः॥ नोत्तराच्छन्दसि एकत
राच्छन्दसि भाषायांघप्रतिषेधइष्य
ते सुपांसुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयेडाड्या
याजालःसुपा सुपाम् सुपेः तिङांतिङो
भवतीतिवक्तव्यम् इयाडियाजीका

राणामुपसंख्यानम् आङ्याच्चपारा=
णामुपसंख्यानम् अश्वक्षी
रवृषलवणानामप्रीतौक्यचि अश्व
वृषयोर्लवणेच्छायामिति वक्तव्यम्
क्षीरलवणयोर्लालसायाम् सर्वप्रा
तिपदिकेभ्योलालसायामसुग्वक्तव्यः
अपरआह सुग्वक्तव्यः शेमुचादी=
नांशेत्वं फादीनामुपसंख्यानम् न
पुंसकस्यझलचः वहूर्जिनुम्प्रतिषेधो
वक्तव्यः अंत्यात्पूर्वंनुम मित्यन्येके॥
इतिसप्तमाध्यायेप्रथमश्चरणः॥ ॥
तितुत्रतथासिसुसरकसेषु षतितुत्र
त्रेष्वग्रहादीनामितिविभाषाभावादिक

मेणोः सौनागाः शाकेरनिद्त्वमिच्छ
न्ति कर्मणिविकल्पनम् हृषेर्लोमसु
स्मितघ्नतिघातयोश्चेतिवक्तव्यम्॥
अपचितश्चक्तिंतिस्यमितिचवक्तव्य
मस्तु क्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते क्रमे
स्तुकर्त्तर्योत्मनेपदविषयादसत्यात्म
नेपदेकृतिप्रतिषेधोवक्तव्यः स्वरति
सूतिसूयतिधूञूदितोवा स्वरतेतर
स्माद्धिकुल्या दृढुनोऽस्य इत्येतद्भव
तिविप्रतिषेधेन गमेरिट्परस्मैपदे
षु आत्मनेपदंनसमानपदस्यास्यग
मेरयमिडागमोनेष्यते अन्यत्रसर्वत्रै
वेष्यते नवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः अथात्मनेपद

हस्यवृत्तादिभ्य इडागम इष्यते अ
न्यत्रसर्वत्र तासिचकॢपः कॢपेरस्याः
स्मनेपदेन समानपदस्ये डागम इष्य
ते अन्यत्रप्रतिषेधः विभाषा ग मह
नवि . हविशांहशेश्चेतिवक्तव्यम्
ईड्जनोर्ध्वे च जनजप इत्यस्य श्वविक
रणस्यग्रहणमिष्यते ध्वेशब्दे ईशेर
पीडागममिष्यते त्रिचतुरोः स्त्रियां
तिसृचतसृ तिसृभावे संज्ञायां कुत्सु
पसंख्यानम् चतसर्य्याद्युदात्तत्व
निपातनंकर्तव्यम् अदसऔ
सुलोपश्च औत्वप्रतिषेधः साकच्कस्य
वावक्तव्यः सादुत्वश्च यदोत्वप्रतिषेधः

धः वदासकारादुत्तरस्यौत्त्वंभवति॥
उत्तरपदभूतानामकृतसन्धीनामा
देशावक्तव्याः इतिससमाध्यायेद्विती
यश्चरणः॥ ॥देविकाशिंशपादित्य=
वाटदीसत्त्रश्रेयसामत् नहोनस्येदू=
चनम् नय्वाभ्यांपदान्ताभ्याम्पूर्वौतुता
भ्यामैच् इत्युत्तरपदवृद्धेरप्ययम्प्रति
षेधइष्यते यत्रोत्तरपदसम्बन्धीनां
भवति परपूर्वेनत्त्रनेष्यते श्वादरिजि
इकारादिग्रहणंकर्त्तव्यम् श्वागणि
कार्यर्थम् तदन्तस्यचान्यत्रापि तद्धि
तेप्रतिषेधइष्यतेऽत्र देवताद्वंद्वेच यो
देवताद्वंद्वः शुक्रहविर्ग्रहणेपैशाष=

णमित्यास्यापिग्रहणमिष्यते पारस्क
णइत्यस्यालुग्विकरणस्यग्रहणस्य
त्वान्नभवति लुगागमस्तुस्तूतस्यव
रकेयारुपसंख्यानम् प्रतिषेधेत्यव
त्ययोश्चोपसंख्यानम् नयासयोः प
त्तदोःप्रतिषेधेत्यकनउपसंख्यानम्
पाचकादीनांछन्दस्युपसंख्यानम् ॥
क्षिपकादीनाञ्चोपसंख्यानम् वर्ण
कातान्तवेउपसंख्यानम् वर्तकाशः
कुनौप्राचामुपसंख्यानम् अष्टकापि
तृदैवत्ये वासूतकावृन्दारकाणामुप
संख्यानम् उदीचामातःस्थानेयकपू
र्वायाः यकपूर्वत्वेधात्वन्तप्रतिषेधः॥

आशिषिचोपसंख्यानम् उत्तरपद
लोपेचोपसंख्यानम् इसुसुक्तांता
त्कः दोषउपसंख्यानम् यजयाचरु
चप्रवचर्चेश्च एवन्तप्रतिषेधेत्यजे
रुपसंख्यानम् पाघ्राध्मास्थाम्नादाणदृ
श्यर्तिसर्तिशदसदाम्पिबजिघ्रधम
तिष्ठपश्यर्च्छधौशीयसिदाःसर्तेर्वाशी
घ्रगमने धावादेशमिच्छंतिनाभ्यः
स्तस्माच्चिपितिसार्वधातुके पितग्र
हणमुत्तरार्थम् बहुलंछन्दसीतिव
क्तव्यम् अन्यार्थेनयो र्ह्रस्वः डलक
वतीनान्नह्रस्वः छन्दसिचेतिवक्तव्य
म् ततोह्रस्वोवाडि·संबुध्योरितिवक्त

व्यम् छन्दस्येवबहुत्वमिष्यते मातृ
णामातनपुत्रार्याहते ववक्तव्यः ज
सिचजसादिषु छन्दोवावचनम् न
प्राङ्णौचङ्युपधायाः अन्देर्देसेव
क्तव्यः जाजिचजर्शितकॄश्त्स्यशु भे
भृत्यः पाकिकिर्दित्याः इतिसप्तमा
ध्यायेतृतीयश्चरणः॥ ॥णौचङ्युप
धायाह्रस्वस्य उपधायाह्रस्वत्वेणेर्णि
व्युपसंख्यानम् ण्याकृतिनिर्देशात्सि
द्धम् भ्राजभासदीपजीवमीलपीडा
मन्यतरस्याम् कारणादीनाञ्चेतिव
क्तव्यम् ऋतश्चसंयोगादेर्गुणः सं
योगादेर्गुणविधानेसंयोगोपधग्र

हणंकर्त्तव्यम् यङि चहंतेर्हिंसायांय
ङिघ्नीभावो वक्तव्यः नछन्दस्यपुत्रस्य
अपुत्रादीनामिति वक्तव्यम् शाच्छो
रन्यतरस्याम स्यतेरित्वम् व्रते नित्य
मिति वक्तव्यम् व्यवस्थित विभाषावि
ज्ञानादेव सिद्धम् देवत्रातोंगलेग्राह
सि इतियोगेच सद्विधः मिथस्तेनवि
भाव्यगवासः संशितव्रतः अचउप
सर्गोत्तः घतेरित्वाद्वचस्त इत्येतद्भव
तिविप्रतिवक्तव्यम् शर्पूर्वाःखयः स
पूर्वाःखयइतिवक्तव्यम् नुगतोऽनुना
सिकान्तस्यनुम्ग्रहणमनुस्वारोपल
क्षणार्थम् वापद्यान्ताद्वेतिवक्तव्यम्॥

रीगृहुपघसचरी गृतइतिवक्तव्यम्॥
इतिसप्तमाध्यायेतुरीयः॥ ॥नित्य-
वीप्सयोः यतिङन्तंनित्यतयाप्रकर्षे
णचयुक्तंततःकृतद्विर्वचनात्प्रकर्षे-
प्रत्ययइष्यते अन्यत्रप्रकर्षयुक्तस्य
वीप्सायोगेष्यते परेर्वर्जने समासेस
त्येतिचवक्तव्यम् प्रकारेगुणवचन-
स्यजीतापरीनेनद्विर्वचनेनवाधना
न्तेष्य ते आपूर्वेद्विभवनइतिव-
क्तव्यम् स्वार्थेवाधार्यमानेऽनेकस्मि
न्द्विभवतइतिवक्तव्यम् यावद्भिःशब्दै
स्सोर्थोवगम्यतेतावन्तःप्रयोक्तव्याः॥
आभीक्ष्ण्ये-द्विभवतइतिवक्तव्यम्

क्रियासमभिहारे द्वे भवत इति वक्त
व्यम् अपि बहुलं द्वे भवत इति वक्त
व्यम् अव्यक्तानुकरणस्य डाजन्तस्य
द्विर्वचनमिष्यते पूर्वप्रथमयोरपो
तिदेशविजयां द्वे भवत इति वक्तव्य
म् उत्तरउत्तमयोः संप्रधारणायास्त्री
निगदे भावे द्वे भवत इति वक्तव्यम् उ
त्तरउत्तमाभ्यामन्यत्रापि दृश्यते स्त्री
गदाद्भावादन्यत्रापि दृश्यते कर्मव्यति
हारे सर्वनाम्नो द्वे भवत इति वक्तव्यम्
समासवच्च बहुलम् यदा न समासव
त्तदा प्रथमैकवचनम् तदा पूर्वपद
स्य स्त्रीपुन्नपुंसकयोरुत्तरपदस्य वा

म् भावोवक्तव्यः आमंत्रितस्य च
समानवाक्येनिघातयुष्मदस्मदादेशा
वक्तव्याः सपूर्वायाः प्रथमायाविभा
षा युष्मदस्मदोर्विभाषानन्वादेशइ
तिवक्तव्यम् सर्वएतेवान्नावावादयोऽन
न्वादेशेवावक्तव्याः यद्वृतान्नित्यम् य
थाकामेचेतिवक्तव्यम् कुत्सनेवसु
प्यगोत्रादौक्रियाकुत्सनइतिवक्तव्य
म् प्रतिश्वानुबन्धीभवतीतिवक्तव्य
म् विभाषितंचापिवव्ह्वर्थम् अनुदा
त्तंभवतीतिवक्तव्यम् इतिअष्टमा
ध्यायेप्रथमश्चरणः॥ ॥पूर्वत्रासिद्ध
म् शुष्किकाशुष्कजघाञ्चक्षामिमा

नोत्रठन्तथा मतोर्ढत्वेजलांजभ्त्वंश्रुड
लिटयन्निदर्शनम्विष्ठावहेः सारणढ
त्वधत्वेढलोच तथा दीर्घेडढकुस्या=
णिचिटेश्वलोपलुङ्लि·ङ·चङि·द्विर्व=
चनादिकास्तुः नमुनेएकादेशःस्वरों
तरंगसिद्धोवक्तव्यः अयावेकाशशाचु
तृस्वैःकामनुदात्तः सर्वोनुदात्तार्थ
म् संयोगान्तलोपोरोभत्वेसिद्धोवक्त
व्यः सिजलोपएकादेशेसिद्धोवक्तव्यः
निष्ठादेशषत्वस्वरप्रत्ययेड्डिधिष्वसि
द्धोवक्तव्यः प्लुतविकारेनुग्विधोह्वसि
द्धोवक्तव्यः श्चुत्वधुट्त्वसिद्धम्वक्त=
व्यम् अभ्यासजभ्त्वघत्वेएत्वतुकोःसि

इश्चवक्तव्ये द्विर्वचनेपरसवर्णत्वंमि
द्धम्वक्तव्यम् पदाधिकारेचलघुत्वन
त्वरुत्वषत्वणत्वानुनासिकत्वछ्त्वा
निसिद्धानिकर्त्तव्यानि उदात्तःस्वरि
तयोर्यणःस्वरितोऽनुदात्तस्य अवय
वस्वरोयणादेशेसिद्धोवक्तव्यः नलो
पः प्रातिपदिकान्तस्य अन्हो नलोपप्र
तिषेधोवक्तव्यः नङिसम्बुद्ध्योः ङावुत्त
रपदेप्रतिषेधोवक्तव्यः संबुद्धौवान
पुंसकानामितिवक्तव्यः नाछस्य रु
मिदान्नःसुट्वक्तव्यः पथिनइकारा
न्तादेशोवक्तव्यः रूपोरोलः वालम्
ललघ्व ड्ःलोनाम्वा लोरत्वमापद्य

तइतिवक्तव्यम् कपिलादीनांचच्छ न्दसोवोरोलत्वमापद्यतइतिवक्त व्यम् परिश्व याङ्क्योःसंयोगेचेति वक्तव्यम् स्कोःसंयोगादेरन्तोधातोर्य ण्वतः क्त्वादिष्यक्तिन्निष्ठावद्भवः तीतिवक्तव्यम् दुग्वोर्दीर्घश्चेतिव क्तव्यम् पूञोविनाशइतिवक्तव्यम् सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्येतिवक्त व्यम् अनुपसर्गात्फुल्लक्षीवकृशो ल्लाघाःउत्फुल्लसफुल्लयोरुपसंख्यानम् अवयवाश्चेतिवाःपुरोडाश्च

अहन् अन्होरविधौरूपरात्रिरथ न्तरेषुउपसंख्यानम् अअरुघाःधर

हृरित्युभयथाछन्दसि छन्दसिभा॰
षायाञ्च अवेससोराज्यन्यउपसं॰
ख्यानम् अहरादिनाम्पत्याषुउपसं
ख्यानम् अदसोसेर्दादुदोमः अद
सोरोत्त्व इतिवक्तव्यम् अदसोद्रेः
पृथक्मुत्वंकेचिदिच्छन्तिलत्ववत् के
चिदन्त्यसदेशस्येत्येके सेर्हिदृश्य
ते वाक्यस्यटेःप्लुतउदात्तश्च स्त्रियाम
णिप्रषेधोवक्तव्यः असूयकेपिप्रति
षेधमिच्छन्तिभोराजन्यविशाम्वेतिवक्त
व्यम् निगृह्यानुयोगेच भर्त्सनपर्या
येनेतिवक्तव्यम् स्वरितमाम्रेडिते सू
यासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु असू

यादिषुवा वचनं कर्त्तव्यम् एचोप्रगृ
ह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्द्धस्यादुत्तरस्ये
डुतौप्रश्नान्ताभिपूजित विचार्यमाणप्र
त्यभिवाद्याज्यान्तेष्विति वक्तव्यम्
पदान्तग्रहणं कर्त्तव्यम् आमंत्रितेः
च्छन्दसि प्लुतविकारोयम्वक्तव्यम्
इति अष्टमाध्याये द्वितीयश्चरणः॥ ॥
वसुवतोरसम्बुद्धौ च्छन्दसि च न उप
संख्यानम् विभाषाभवद्भगवदघव
तामोच्चावस्यनिपातनाद्वासिद्धम् हे
मपरेवा यवलपरेयवलामकारस्यच
वक्तव्या वाशरिविवर्परे शरिवा विसर्ज
नीयलोपो वक्तव्यः सोपदादौ सोपप

दावनव्ययस्येतिवक्तव्यम् रोरेव=
काम्येनान्यस्येतिवक्तव्यम् उपधमा
नीयस्यच इदुदुपधस्यचाप्रत्यय=
स्य मुहुसःप्रतिषेधोवक्तव्यः अम्बा
म्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्कुः
ङ्गुः मञ्जिपुञ्जिपरमेवर्हिर्दिव्यग्नि
भ्यःस्थःस्वास्थास्थि स्थूणामिति वक्तव्य
म् सुषामादिषुच गोरिषकूथःसंज्ञा=
याम् ह्रस्वात्तादौतद्धितेतिङन्तस्य
प्रतिषेधः सहःपृतनार्त्ताभ्याञ्च च
कारादृतिहर्षेइत्यपि स्तम्भुसिवु=
सञ्चाडिः = उपसर्गा
दितिवक्तव्यम् इतिअष्टमाध्याये=

तृतीयश्चरणः ॥विभाषौषुधिवन=
स्पतिभ्यः द्व्यक्षरेभ्यइतिवक्तव्यम्
रिकादिभ्यःप्रतिषेधोवक्तव्यः वामा
कचककरणयोः वाप्रकरणेगिरिन
द्यादीनामुपसंख्यानम् प्रातिपदिका
न्तनुम्विभक्तिषुच युवादीनांप्रतिषेधो
वक्तव्यः नेर्गदनदपतपदघुमास्यति
हन्तिवातियातिद्रातिप्साति वपतिव
हतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषुच अड
व्यवायेपिनेर्गघादिषुणत्वमिष्यते कृ
त्यचः कृत्यस्यणत्वेनिर्विण्णस्योपसं=
ख्यानम् नभाभूपूकमिगमिप्यायीवे
पाम् ल्वादिषुकृन्नुग्रहणम् ण्यन्तभा

शीनामुपसंख्यानम् यद्व्ययाद्पिप
द्व्यवायेऽत्तद्धित इतिवक्तव्यम् नप
दान्तादोरनाम् अनाम्नवतिनगरीणा
मितिवाच्यम् यरोऽनुनासिकेऽनुनासि
कोवा परानुनासिकेप्रत्ययेभाषायांच
नित्यम् अनचिच यणोमयोद्वेभवत
इतिवक्तव्यं शरःखयोद्वेभवतइति
वक्तव्यम् अवसानेवद्वरोद्वेभवत
इतिवक्तव्यम् नादिन्याक्रोशेपुत्रस्य=
तत्परेतिचेतिवक्तव्यम् वाहतजग्धयो
रितिवक्तव्यम् उदःस्थास्तम्भोःपूर्व=
स्य उदःपूर्वत्वेस्कन्देःछन्दस्युपसं=
ख्यानम् रोगेचेतिवक्तव्यम् शश्छोटि

च्छलममीतिवक्तव्यम् रामशिवोसह
यस्माकम् इतिअष्टमाध्यायेचतुर्थ
श्चरणः ॥ इतिवार्तिकपाठःसमाप्तः॥ ॥
बनारसलाइटछापाखानामेगोपीना
थपाठकनेछापा ॥ लिखितंरामनाभट्
टृ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥